

УДК : 316.422:321.7(477)

Балута Т.П.

к. п. н., старший викладач кафедри філософії, історії і політології Одеського національного економічного університету, kyzik-kyzik@mail.ru

Україна, Одеса

Демократизація українського суспільства: шляхи та структурні фази демократизації.

В даній статі автором визначаються підходи до вивчення демократизаційних процесів, аналіз основних етапів демократизації українського суспільства, а також характеризуються особливості сучасної української демократії.

Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування демократичного суспільства шляхом світової цивілізації тривалий і дуже складний процес. Особливо складним він стає на крутих поворотах історії, таких як зміна соціально-економічного, політичного життя, революції, реформи. Адже в такі часи ми по-новому визначаємо мету, вибираємо напрям руху, засоби перетворень, господарювання форми і методи управління, а потім діємо. Отже, спочатку відбувається самоусвідомлення ідеї, а потім її реалізація.

Україна нині переживає саме такий поворот в історії, а демократизація створює можливості для прогресивного розвитку нашої держави.

Ключові слова: демократія, українське суспільство, комплексна модернізація, перехідний процес, реформування, шляхи демократії.

Постановка проблеми: сучасний стан трансформаційних демократичних процесів в Україні свідчить про те, що вони потребують кардинальних змін. Сучасна демократія має такий тип, який зумовлено наслідками еволюції радянської системи, тому сучасне українське суспільство зберігає значні риси

минулого. Як відомо, наслідки минулого, визначають тенденції розвитку майбутнього.

Головною проблемою України виступає вирішення двох задач одночасно. Перша – це подолання багатьох негативних наслідків авторитарного минулого при розвитку демократії, а друга – це складні соціально-економічні проблеми. Сучасна демократизація українського суспільства потребує аналізу і проведенню науково – теоретичного дослідження в даному напрямку.

Ціль роботи – аналізувати сутність процесу демократії, визрівання демократії в Україні, вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на алгоритм успішного переходу до демократії, визначити певні закономірності демократичної трансформації.

З дня проголошення незалежності України пройшло не так багато часу, тому питання демократії залишається актуальним для нашої країни. Про розвиток демократії не можна судити в порівнянні з іншими країнами, оскільки кожна країна у своєму становленні проходить різні шляхи, вирішує різні проблеми, має різну стартову платформу.

Україна має статус незалежної держави вже понад 20 років, але процес демократизації не завершився і досі. Це пояснюється тим, що у свій час було зроблено швидкий стрибок у бік демократії, радикальний відхід від державного устрою радянського типу, способів здійснення влади і загальноприйнятої системи колективістських цінностей перетворився на процес демократичного транзиту з вітчизняною специфікою. І один із таких специфічних проявів полягає в тому, що даний процес все більше набуває характеру перманентного.

„Вступаючи у постеконічну епоху, людство небаченою раніше мірою випробовує себе незвіданим” [1]. Ця теза В. Іноземцева досить чітко характеризує сутність трансформаційних процесів сучасності в економічному, соціальному, культурному і політичному житті суспільства України. Зрозуміло, що масштабні прояви трансформаційних перетворень, які відбуваються як на глобальному, так і на регіональному і локальному рівнях, не вкладаються у

звичні раніш теоретичні схеми, котрі ґрунтувалися переважно на детерміністських і лінійно-прогресистських ідеях.

Відповіді націй, народів, країн, культур на сучасні цивілізаційні виклики настільки неоднозначні й непередбачувані, що майже неможливо визначити якусь цілком певну тенденцію їх розвитку, а тим більше – єдину парадигму дослідження й політичного дискурсу трансформаційних процесів [2]. Втім, вважаючи за необхідне осмислити ці процеси й винайти для їх характеристики універсальну формулу, представники політичної науки ввели до активного вжитку такі поняття, як „трансформація”, „модернізація”, „демократизація”. Вони широко використовуються у працях, зокрема, В. Іноземцева, В. Цветкова, І. Кресіної, А. Коваленка, С. Єлисеєва, І. Шапіро, В. Васович, Г. О’Доннелла, Ф. Шміттєра, присвячених вивченню окремих аспектів трансформаційних процесів.

Безумовно, демократизаційні процеси в Україні становились об’єктом уваги сучасних вчених. Так, проблему української демократії розглядали О. Бандура, С. Барматова, А. Гарань, М. Кармазіна, В. Медведчук, Ф. Рудич, С. Рябов, Р. Сербін, О. Скрипнюк. Вони розкрили історичні передумови виникнення демократії в Україні, структурні складові процесу демократії, а також її суттєві аспекти.

Досліджуючи процес демократизації у різних регіонах світу, вчені-транзитологи керуються постулатом, що процес зародження і визрівання демократії не обов’язково має бути універсальним як у соціальному плані, так і за часовою протяжністю, оскільки поведінка та дії політичних акторів у такий період обумовлюються комбінацією внутрішніх і зовнішніх факторів. Іншими словами, для кожного етапу демократизації та для кожного регіону існує власний алгоритм успішного переходу до демократії. Проте в алгоритмі управління таким переходом можна виявити загальні кореляційні зв’язки, знання яких, без сумніву, корисне і з наукової, і з практичної точок зору.

Отже, очевидно, що не існує і не може існувати унікального, однолінійного шляху демократизації. В різних країнах зміна авторитарних

режимів відбувається по-різному, і саме особливості шляхів переходу формують основні риси майбутньої демократії. Демократія може виявитися результатом десятиліть поступової еволюції (Велика Британія, США), наслідування (Індія), динамічних перетворень (значна частина країн Східної Європи 1989 року), обвалів (Росія після 1991 року), революцій (Португалія і Аргентина), угод, досягнутих шляхом переговорів (Польща, Болівія, Нікарагуа, ПАР).

Як відомо, і післявоєнна історія дала чимало прикладів різних шляхів демократизації: редемократизація після іноземної окупації (Данія, країни Бенілюксу, Австрія); реформи політичних інститутів після визволення (Франція, Італія); впровадження демократії за допомогою окупантів, тобто шляхом нав'язування ззовні (Японія, Німеччина); трансформація авторитарних режимів „освіченим ” монархом (деякі країни Східної Європи 1945 – 1948 років) або військовим диктатором; демократизація за ініціативою „згори ”, внаслідок договору з опозицією (Іспанія, Бразилія); в результаті тиску, стимульованого демократичною еміграцією (Греція); демократизація країн, що звільнилися від колоніальної залежності тощо. Можливі, треба думати, й інші варіанти.

Проте, якщо немає достатніх підстав вважати, що демократія в якихось частинах світу неможлива, то це не означає, що вона неможлива за будь-яких обставин. Укорінені антипатії, які важко перебороти релевантними засобами, диктатори, які міцно вчепилися за владу, або якісь інші фактори можуть зробити демократичні нововведення малоімовірними. Але переходи до демократії можуть відбуватися і в найнесприятливіших, здавалося б, для цього умовах (наприклад, Нігерія у 1999 – 2000 роках) [3].

Як правило, авторитарні режими більш-менш самостійно визначають час, засіб і масштабність свого відходу зі сцени суспільного життя. Принципово наполягаючи на негайному відреченні від влади, демократичні сили в цьому випадку можуть стати на заваді обіцяним змінам. Згадаймо Дж. Лінца: „Стратегія прямого розриву може бути використана лише в революційній або потенційно революційній ситуації ” [4]. Як вказується в одній із праць, присвячених мирній демократизації в південноєвропейському і

латиноамериканському регіонах, найбільш вірогідний спосіб успішного переходу до демократії закладений в „серії дрібних реформ”, а також значно залежить від готовності демократичної опозиції миритися на перших порах з вельми обмеженим полем дій, яке надає їй авторитарна система на початковій фазі процесу, тобто опозиція повинна вдовольнитися можливостями переговорів і уникати спокуси насильства.

Головною передумовою руху до демократичної держави є розширення економічної свободи, що, в свою чергу, передбачає зміни не тільки інститутів суспільства, а й усієї системи цінностей і психології людей, а це надто тривалий і важкий процес.

Щоб демократія стала в суспільстві реально діючою системою влади, важливо, щоб люди не тільки розуміли сутність її головних принципів, а й були згодні жити згідно з цими принципами — самостійно, з усією повнотою відповідальності, без постійної опіки всесильної влади. Далеко не завжди такий спосіб життя створює людині емоційний комфорт. За право вибору доводиться розплачуватися відповідальністю, за рівність можливостей — критичним оцінюванням своїх здібностей, за свободу — невизначеністю. Таку високу ціну не завжди можуть сплачувати навіть ті люди, які живуть у стабільних суспільствах із багатими демократичними традиціями. А в умовах нестабільності й хаосу, коли на очах руйнується звичний спосіб життя, навряд чи можна сподіватися на громадську згоду щодо дальшого просування до демократії.

Однак, слід зазначити, що перехід до демократії обчислюється десятиріччями та поколіннями, і цей часовий фактор є однією з найсерйозніших дилем переходу від авторитаризму до демократії. Необхідно зазначити, що потрібен час, щоб партії змогли адаптуватися в атмосфері взаємної довіри і терпимості, поваги до закону, а цього можна досягти лише шляхом багаторічної конкуренції, взаємодії і серії демократичних виборів. Чим менше практичного досвіду багатопартійності, чим не сприятливіші соціально-економічні умови,

які сприяють виробленню терпимості, тим триваліший необхідний часовий інтервал.

Для прискорення цього процесу, а, отже, і становлення громадянського суспільства, а також для відновлення природного взаємозв'язку суспільства і влади, необхідно здійснити низку першочергових заходів. Найважливішими з них, як вважає професор Д. Леррі, є обмеження влади та її підзвітність [5]. Особливо суттєвим у зв'язку з цим є верховенство права, для чого необхідні професіональні судді, каральні структури і незалежний виборний орган. Вони покликані запобігати, контролювати і карати політичну корупцію на всіх рівнях суспільного життя. Ще важливішу роль відіграє пов'язаний з цим відносно високий рівень потреби в громадянських свободах: свободі слова, преси, зібрань, совісті тощо.

Наступні фактори для України можуть певною мірою нейтралізувати гіркоту затяжного переходу до демократії. Один з них – ротація керівників. Прикрий і доволі частий критерій автократії – „культ особи”. Чим більш персоніфікованим є режим, тим більш схильний він до зловживання владою, до корупції, безвідповідальності. Чим довше політик перебуває при владі, тим сильніша його схильність до культу особи, нетерпимості, егоїзму, сваволі, несправедливості. Ротація керівників, отже, могла б стати першим кроком на шляху до конституційного правління, слугувала б одночасно повчальним прикладом для наступних урядів.

Також, фактор, який скорочує тривалість авторитарної влади та стимулює остаточне становлення демократії: децентралізація влади. Чим більше людей бере участь у формуванні свого безпосереднього політичного середовища, тим демократичнішим є суспільство. Децентралізація влади також полегшує практику впливу на уряд, сприяє етнічному мирові, суспільному порядку і легітимації політичної системи. Тому у випадку, якщо перехід від авторитаризму до демократії починається на місцевому рівні, але не формально, а реально, то певний час громадяни ще відчують недемократичну або напівдемократичну владу центру, і місцеві політики в такій ситуації можуть

оволодіти багатим досвідом демократичної практики. Все це свідчить, що перехід до стабільної демократії буде успішнішим, якщо він буде досить тривалим.

Сучасний політичний устрій України являє собою конгломерат елементів президентського правління, парламентської республіки, системи радянської влади на місцях та елементів "тіньового", нелегітимного управління. На відміну від більшості європейських країн в Україні ще не сформувалися впливові політичні партії, які здійснювали б політичну мобілізацію мас саме на демократичні перетворення. Енергія інтелектуальних сил, ангажованих до політичної діяльності, часто-густо використовується нераціонально: значна частина партій здебільшого кристалізує конфліктні інтереси, суспільні розбіжності та суперечності.

Формуючи політичну демократичну культуру українського суспільства, слід зважити і на непрості взаємини демократії з практикою ринкових відносин. Досвід демократичних країн з розвинутою ринковою економікою переконливо свідчить, що безпосередній зв'язок між демократією і ринком є скоріше винятком, ніж правилом. На власному досвіді легко переконатись у тому, наскільки важко поєднуються в умовах України фахова діяльність володарів інтелектуальної власності – людей науки та творчої праці – з практикою ринкової стихії.

Отже, першими кроками для демократизації українського суспільства можуть бути становлення свобод і правопорядку, а також створення дієздатних місцевих виборних структур самоврядування. Формування політичної арени передвиборчої боротьби на місцевому, регіональному або державному рівнях має бути наступним кроком, передумовою якого в деяких країнах є значна децентралізація влади. Обраний законодавчий орган і виконавча влада, які практично ще перебувають під військовим контролем, певний час можуть функціонувати паралельно, як, наприклад, в Індонезії чи на Тайвані.

Яким би не був тип авторитарної системи, найважливішим питанням залишається мотив, який спонукає до початку радикальних перемін. Це може

бути талановитий лідер, рішуче налаштований на демократизацію. Але це трапляється доволі рідко і само по собі є недостатнім. Як правило, система влади у будь-якому авторитарному чи напівдемократичному режимі включає в себе кілька спрямованих за певними власними інтересами прошарків, які відкрито заперечують фактичне передавання влади. За висловом американських політологів Г. О'Доннелла і Ф. Шміттера, це – „прибічники жорсткої лінії” [6]. Їхнє протистояння майже неможливо зламати, і часто без потужного тиску знизу – від громадянського суспільства та іноді ззовні не можна почати перехід до демократії.

Для аналізу успішного переходу від авторитаризму до демократії Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер виокремлюють наступні фази – лібералізація, демократизація і консолідація.

Лібералізація розуміється при цьому як спроба владних еліт авторитарного режиму за допомогою обережного „відкривання” політичної системи і надання більших гарантій індивідуальних громадянських прав (наприклад, захист приватної сфери) розширити легітимну основу старого режиму для того, щоб лишитися й далі при політичній владі. Одночасно можуть спостерігатися й паростки громадянського суспільства. Якщо „напівавторитарне” збереження влади не вдається, то дні авторитарного режиму можна вважати завершеними.

Демократизацією починається, як правило, тоді, коли ще існують залишки авторитарних структур і владних інститутів, а нові демократичні структури остаточно ще не запроваджені. Ця фаза триває від деінституціоналізації старої системи до реінституціоналізації демократії. За загальноприйнятою думкою, фаза демократизації наближається до закінчення при проведенні „установчих виборів” (founding elections) і при інституціоналізації структурного і процедурного „мінімуму” демократії – загальні, чесні, рівні і таємні вибори, відповідальність уряду перед виборцями (народний суверенітет), право на коаліції та партійна конкуренція. Дана фаза

нерідко супроводжується інституціональним вакуумом і патовими ситуаціями політичної влади.

У даній моделі, третя фаза – консолідація починається ще до завершення фази власне демократизації. Обидві фази перетинаються, і в реальній дійсності не завжди можна відокремити їх одну від одної. І все ж говорити про закінчення трансформації можна, коли будуть консолідовані такі чотири рівні демократичного устрою [2]:

- конституційна консолідація центральних конституційних органів, таких, як президент, уряд, парламент і суди;
- представницька консолідація, тобто консолідація територіального і функціонального представництва інтересів;
- інтегративна консолідація, зокрема зниження стимулів до позаконституційних дій, спрямованих проти демократії, з боку потенційних груп вето (військові, великі землевласники, підприємці, радикальні рухи.) до такого рівня, що віддають перевагу цій системі перед будь-якою іншою;
- консолідація громадянської культури завершує консолідацію політичної системи установленням громадянської культури (civil culture), заснованої на демократії.

Наприкінці ХХ століття демократичні політичні системи утвердилися у більше, ніж ста державах світу. Значний відсоток з них становлять посткомуністичні країни, в яких відбувається активний політичний транзит, тобто утвердження перехідних суспільств. Та, незважаючи на те, що процес демократизації у більшості країн Східної Європи і країн СНД ще дуже далекий від остаточного завершення, певний трансформаційний досвід дає можливість охарактеризувати динаміку демократичних процесів і виявити особливості демократизації в різних країнах.

Література:

1. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia. – Наука, 1999 – С. 85.
2. Цветков В. В., Кресина І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти. – К.: Концерн „Видавничий Дім Ін Юре”, 2003 – С. 17 - 25
3. Шапиро И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики // Политические исследования. – 2001. – №5. – С. 62.
4. Juan J.Linz and Alfred Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe (Baltimore and London, 1996).
5. <http://www.library.univ.kiev.ua>
6. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. – Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1986. – P. 15.

References:

1. Inozemtsev V. L. Fracti cultu. Est praerequisita et possibilis consequatur post-oeconomicae novis rebus petebatur. – М.: Academia. – Scientia, 1999 – S.85
2. Tsvetkov V.V., Kresina I.A., Kovalenko A.A. General transmutatio et publicam administrare solitus in Ucraina: politica et legalis determinantibus. – K. Cura "Press Jure Ying", 2003. – S. 17 – 25
3. Shapiro I. Rethinking Democratic Theoria in luce modern policy // Political exquisita deferunt. – 2001. – №5. – S. 62.
4. Juan J.Linz et Alfred Stepan, quaestiones de Democratic transitio et Consolidation: Europa, America Meridionalis et Post-communistarum Europa (Baltimore et London, 1996).
5. <http://www.library.univ.kiev.ua>

6. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions Authoritarian a regula. Conclusiones de Tentative Incerta Democracies. – Berolini Londini Harvard University Press, 1986. – P. – 15.

Baluta Tatiana

Doctor of political sciences, senior lecturer, Department of philosophy, history and political science, Odessa national economic university, kyzik-kyzik@mail.ru

UKRAINE, Odessa

The democratization of Ukrainian society: problems and comprehensive development strategy.

In this author defined gender approaches to the study of democratization processes, analysis of the main stages of the democratization of Ukrainian society and are characterized by the features of modern Ukrainian democracy.

The experience of civilized countries shows that the formation of a democratic society by the world civilization long and very complicated process. Particularly difficult it becomes for sharp turns of history, such as the changing socio-economic and political life, revolution, reform. Indeed, at times we define in a new purpose, we choose the direction of motion, transformation tools, forms and methods of economic management, and then act. So first is the idea of self-awareness, and its implementation.

Ukraine is now experiencing just such a turn in history, democratization and creates opportunities for the progressive development of our country.

Key words: democracy, the Ukrainian society, comprehensive modernization, transition process, reform the ways of democracy.

Бланк відомостей про автора:

Балута Тетяна Павлівна
Одеський національний економічний університет
Старший викладач кафедри «Філософії, історії та політології», кандидат політичних наук.

«Группы интересов как медиаторы в политических отношениях государства и населения»

Трансформація національної ідентичності та соціокультурна консолідація суспільства

Україна, м. Одеса-65114, вул. Академіка Корольова б.42, кв.-73.

Тел.- 0679408039, kyzik-kyzik@mail.ru

Планую заочну форму участі.